

Avrupa Konseyi ve AIHM Kararlarına G6re T6rk Hukukunda Vicdani Red Hakkı

Mehmet Altundiş¹

6zet

Vicdani ret, geniş anlamda, pozitif hukukun 6ng6rd6đ6 bir zorunluluğa ya da yapılmasına izin verdiği bir uygulamaya inançlar ya da bir takım ahlaki veya politik değerler temelinde karşı çıkma olarak kullanılmaktadır. En yaygın ve bilinen vicdani red nedeni ise savaş ve askerlik karşıtlığıdır. Avrupa İnsan Hakları S6zleşmesine (AIHS) taraf birçok 6lkede askerlik çağına gelmiş olmasına karşılık çeşitli sebeplerle bu hizmeti yerine getirmek istemeyen insanlar vicdani red hakkını kullanarak zorunlu askerlik hizmeti yerine farklı kamu hizmetlerinde çalışmaktadırlar. Bu çalışmada 6lkemizde vicdani red hakkıyla ilgili temel hukuki d6zenlemelere yer verilecek ve bu konudaki Avrupa Konseyi Kararları ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ele alınacaktır.

---

¹ Hazine Avukatı.

Abstract

Conscientious objection, in a broad sense, is a definition used as standing up to an obligation or an implementation set forth by the law in terms of some beliefs or moral and political values. The most common and well-known reason of conscientious objection is antiwar and the opposition to military service. In many countries, which signed The European Convention on Human Rights, people who do not want to perform military service, despite being at the age of recruitment, have the right to work at different public services instead of executing compulsory military service. In this study, basic legal regulations in our country concerning conscientious objection will be mentioned, and Resolutions of European Council and Decisions of the European Court of Human Rights will be discussed.

Anahtar Sözcükler: Yaşama Hakkı, Kişinin maddi ve manevi bütünlüğü, Savaş Karşıtlığı, Zorunlu Askerlik Hizmeti, Vicdani red.

Keywords: Right to live, Pecuniary and non-pecuniary integrity, Antiwar, Compulsory military service, Conscientious objection

Giriş

Vicdani ret, geniş anlamda, pozitif hukukun öngördüğü bir zorunluluğa ya da yapılmasına izin verdiği bir uygulamaya inançlar ya da bir takım ahlaki ve politik değerler temelinde karşı çıkma anlamında kullanılmaktadır.² En yaygın ve bilinen vicdani red nedeni ise savaş ve askerlik karşıtlığıdır.

Bu çalışmamızda ülkemizde vicdani red hakkıyla ilgili temel hukuki düzenlemelere yer verilecek ve bu konudaki Avrupa Konseyi Kararları ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ele alınacaktır.

A) Genel Olarak Vicdani Red

Yasaların öngördüğü zorunlu askerliğe veya askeri harcamalara katılmama ya da yasaların izin verdiği kürtaja inançlar ya da ahlaki değerler kapsamında karşı çıkma gibi eylemler geniş anlamda vicdani red olarak nitelenmektedir.³ Vicdani red birbirinden farklı nedenlere dayanmaktadır. Son zamanlarda, nükleer silahların caydırıcı amaçlarla kullanıldığı iddiasına karşı çıkanlar da vicdani retçi olarak kabul edilmektedir. En yaygın ve bilinen vicdani red nedeni ise savaş ve askerlik karşıtlığıdır. Vicdani retçileri çeşitli özellikleri bakımından alt gruplara ayırmak mümkündür.

Genel olarak vicdani retçilerin üç gruba ayrıldığı söylenilebilir: Dini, ahlaki ve politik.⁴ Vicdani reddin kökenlerini Ortaçağ Orta Avrupa derebeyliklerine kadar götürmek mümkündür. Bilinen ilk vicdani retçilere esin kaynağı Hıristiyanlık olmuştur. Hıristiyanlığa göre her ne nedenle olursa olsun insan

---

² Eren Abdurrahman: Türk Hukukunda Vicdani Red, AÜSBFD, S.61-3, s.104 vd.

³ Jacques, Louis/Bogaert, Van (2002), "The Limits of Conscientious Objection to Abortion in the Developing World," *Developing World Bioethics* (ISSN 1471-8731, Vol. 2, Number 2): 131-143. Aktaran Eren, s.5.

⁴ Mızrak Dilan, Zorunlu Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.64 vd.

yaşamının sonlandırılması kabul edilemeyecek bir durumdur. Bundan dolayı Hıristiyan inancına mensup dindarların askerlik kurumuna bakışları hep olumsuz olmuştur. Bu anlamda bilindiği gibi, Roma ordusundaki ilk Hıristiyanlar da savaşımayı reddetmişlerdir.⁵

Vicdani red esasında bir sivil itaatsizlik örneğidir. Sivil itaatsizlik, hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto edimidir.⁶

Sivil itaatsizlik hukukun kamu düzenini koruma işlevi ile adaleti sağlama işlevinin sınırlarının belirsizleştiği, bu iki işlevin karşı karşıya geldiği yerde ortaya çıkan bir çözüm arayışıdır. Günümüz modern demokratik devletlerinde direnme hakkının aldığı yeni şekil sivil itaatsizliktir.⁷ Yurttaşın hak ve özgürlüklerini yok sayan, yasanın kendisine tanımış olduğu yetkileri aşan, insanlara zulmeden iktidara karşı, itaat etme yükümlüğü sona erer; bu iktidara karşı direnmek hak halini alır.⁸

Sivil itaatsizlik, ilk bakışta yasadışı görünmesine rağmen hukuk devletinin kendi düzeltimi ve gelişimi için ihtiyaç duyabileceği direnme biçimidir.⁹ Sivil itaatsizlik olgusunun temel unsurları olarak şunlar sayılabilir¹⁰;

---

⁵ Nal Sabahattin, Arupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda Vicdani Ret, Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute, 2010, s.255.

⁶ Ökçesiz, Hayrettin: *Sivil İtaatsizlik Kavramı ve Olgusu*. İçinde: Hayrettin Ökçesiz (Çev.), Sivil itaatsizlik, İstanbul-1995, s.7 vd; Ökçesiz Hayrettin, *Hukuk Devletinde Direnme Hakkı*, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, Ankara-2004, S.10, s.127.

⁷ Coşkun, Vahap: *Direnme Hakkı*, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, Ankara-2002, S.5, s.76.

⁸ Coşkun, age. s.77.

⁹ Ökçesiz, (2004), age. s.128.

¹⁰ Yılmaz Sibel: Demokratik Hukuk Devletinde Sivil İtaatsizlik Olgusu, http://www.umut.org.tr/UserFiles/SibelYilmaz_demokratik_hukuk_devletinde_sivil_itaatsizlik_olgusu.pdf (Erişim Tarihi: 12/12/2011).

- a) Sivil itaatsizlik yasadışıdır.
- b) Sivil itaatsizlik alenidir.
- c) Sivil itaatsizlik politik ve hukuki sorumluluğu getirir.
- d) Sivil itaatsizlik şiddet içermez.
- e) Sivil itaatsizlik ortak adalet anlayışına/kamu vicdanına yönelik bir çağrıdır.
- f) Sivil itaatsizlik haksızlıklara karşı yapılı ve haksızlıkla makul bir ilişki vardır.

Sivil itaatsizlik örneği olarak vicdani red kişinin ahlaki, dini ya da siyasi görüşleri nedeniyle silâh altına alınmayı reddetmesidir.¹¹ Uluslararası Af Örgütü de vicdani retçiyi şöyle tanımlamaktadır:

“Vicdani ya da geçerli bağlılığından dolayı silahlı kuvvetlerde görev almayı ya da savaşlarda veya silahlı çatışmalarda doğrudan ya da dolaylı görev yapmayı reddeden kişidir”.¹²

Askerlik çağına gelmiş yurttaş, devlete ve kurumlara karşı olduğundan, dini inançları nedeniyle silâh altına alınmayı reddettiğinden, savaşlara ve onları yürüten ordulara karşı olduğu ya da emir alıp vermeyi istemediğinden dolayı, vicdani retçi olabilir.

---

¹¹ Major, M. France (1992), “Conscientious Objection and International Law: A Human Right?,” *Case Western Reserve Journal of International Law*, 24: 349-379; Sevinç Murat, Türkiye’de ve Batı Demokrasilerinde, Vicdani Ret, Zorunlu Askerlik ve Kamu Hizmeti Seçeneği, AÜSBFD, S.61-1, s.300; Nal Sabahattin, Arupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda Vicdani Ret, Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute, 2010, 253 vd; Cankur A.Serra, Demokratikleşme Sürecinde Vicdani Red: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.5vd: Başkent Can, Vicdani Red Açıklamaları Almanığı, 1989-2010, s.4vd.

¹² Bkz. http://www.amnesty.org.tr/pdf/bulten_vicdret.pdf, (Erişim Tarihi: 11.11.2008).

Modern dünyada vicdani retçiliğin ortaya çıktığı yer Amerika'dır.¹³ Retçilerin baskıları sonucunda Danimarka, Norveç, Hollanda ve İsviçre gibi ülkeler bu dönemde "dini vicdani retçiliği" kabul etmiştir.¹⁴

Vicdani red hakkının askerlik nedeniyle ileri sürülmesinden sonra doğal olarak zorunlu askerlik uygulamaları da tartışmaya açılmıştır. Devlet vergi toplama hakkına dayanarak yurttaşından vergi toplayabildiği için tüm yurttaşlarını iç ve dış düşmana karşı koruma görevi çerçevesinde, yurttaşından orduya katılmasını talep etmiştir. Sonuç olarak zorunlu askerlik hizmeti ve düzenli ordu da modern devletin bir ürünü olarak yaşama geçirilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, modernleşme ve modern devletin beraberinde getirdiği pek çok kurum arasında, "ordu modern devletin kurumu ve bütünleyicisi olmuştur" zira "her zaman emre amade bir ordu yoksa egemen (hükümdar) de yoktur".¹⁵

Zorunlu askerlik, 1990'lara dek süren ve Avrupa'yı bloklara ayıran soğuk savaş döneminde yaşamsal önemde kabul edilmiştir. Ancak gerek bu savaşın sona ermesi, gerekse ulus devlet modelinin çözülmeye başladığı varsayımı, 19. ve 20. yüzyılların vazgeçilmezi olan zorunlu askerlik kurumunu tartışmaya açmıştır.

Antik Yunan'da zorunlu askerliğin varlığından söz edilebileceği gibi, Roma İmparatorluğu tarihine bakıldığında da, gönüllü askerliğin kabul edildiği, ancak kuralın zorunlu askerlik olduğu görülmektedir. Roma yurttaşları için askerlik hizmetine katılmak tabii bir durum iken, geç dönem Romasında ücretli askerlik yaygındır.¹⁶

1916 yılında İngiliz erkekleri ilk defa zorunlu askerlik hizmetine tabi kı-

---

¹³ Sevinç, age. s.301.

¹⁴ Agoy, N. Ivar (1990), "Regulating conscientious objection in Norway from the 1890s to 1922," *Peace and Change*, 15/1: 3-26.

¹⁵ Kardaş, Ümit, "Modern Devlet, Ordu ve Vicdani Ret İtirazı", *Birikim Dergisi*, Vicdani Red, Anti-militarizm, sayı 207, Temmuz 2006, s. 36.

¹⁶ Mızrak, age. s.21.

lınmışlardır. Bu erkeklerin on altı bin kadarı vicdani retçi olarak kaydedilmeyi talep etmiş ve bir tür aşığılama sözü olan “conchie” kelimesi ile anılmaya başlamışlardır.¹⁷ Bugün, diğer devletler ile karşılaştırıldığında Anayasasında vicdani ret hakkına en açık biçimde yer veren Almanya’da¹⁸ ise böyle bir hak

¹⁷ Mızrak, age. s.28.

¹⁸ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası m.12.

Askerlik ve diğer hizmet yükümlülükleri.

- (1) 18 yaşlarını bitirmiş olan erkekler silahlı kuvvetlerde, federal sınır muhafızlığında veya sivil savunma birliklerinde hizmet altına alınabilirler.
- (2) **Vicdani nedenlerle silahlı savaş hizmeti yapmak istemeyen kimse, onun yerine bir yedek hizmet altına alınabilir. Yedek hizmet süresi, askerlik hizmetinin süresini geçemez. Bunun ayrıntıları, vicdan özgürlüğünü ihlal etmeksizin, silahlı kuvvetler ve federal sınır muhafızlığı birlikleri ile ilgili olmayan bir yedek hizmet olanağını öngören bir yasa ile düzenlenir.**
- (3) Bir ve ikinci fıkralara göre hizmeti çağrılmayan yükümlüler, savaş halinde, bir yasayla veya bir yasaya dayanarak, sivil halkın korunması dahil olmak üzere, savunma amacıyla sivil hizmetlerde çalıştırılabilirler. Kamu hizmetleri çerçevesinde, ancak emniyet görevlerinin veya yalnızca kamu görevlileriyle ifa olunabilecek olan kamu görevleri dolayısıyla yükümlü tutulabilir. birinci cümleye göre iş ilişkileri, silahlı kuvvetlerin işesi alanında veya kamu yönetimi çerçevesinde kurulabilir. Yükümlülerin sivil halkın işesi alanında çalıştırılması, ancak sivil halkın yaşamsal gereksinmelerini karşılamak veya korunmasını sağlamak amacıyla mümkündür.
- (4) Savaş halinde, sivil sağlık ve şifa düzeninde veya yerleşik askeri hastane örgütünde sivil hizmetlerinin gönüllülerce sağlanamaması durumunda, onsekiz’inci yaşlarını bitirip ellibeş’inci yaşlarını henüz bitirmemiş olan kadınlar yasayla veya bir yasaya dayanarak bu çeşit hizmetlere çağrılabilirler. Ancak, hiçbir şekilde silah altında hizmetle yükümlü tutulmazlar.
- (5) Savaş halinden önceki zaman için, üçüncü fıkroda öngörülen yükümlülükler, yalnız madde 80a’nın birinci fıkrası hükmüne uygun olarak düzenlenebilir. Üçüncü fıkroda öngörülen ve özel bilgi veya beceriklilik gerektiren hizmetlere hazırlanmak için yasayla veya bir yasaya dayanarak eğitim kurslarına katılma yükümlülüğü getirilebilir. Bu durumda birinci cümle hükmü uygulanmaz.
- (6) Savaş halinde üçüncü fıkranın ikinci cümlesinde sayılan alanlarda işgücü gereksinimi gönüllülerle karşılanamazsa, bu gereksinimin giderilmesi için, Almanların bir mesleğin icrasından veya işyerinden vazgeçme özgürlüğü, bir yasayla veya bir ya-

1. Dünya Savaşı döneminde meşru görülmemektedir. Savaş devam ederken, ret talebinde bulunan kişi sayısı az olmuş, vicdani nedenlerle ordu içinde aktif hizmet yerine getiremeyeceğini belirten az sayıda insan da, ya silahlı kuvvetler içinde itaatsizliği teşvik ettiği gerekçesiyle çeşitli cezalar ile cezalandırılmış, ya da çok ciddi yaptırımlara maruz kalacağını bilmesine rağmen ret kararında ısrar eden bir askerin mutlak surette ruh hastası olması gerektiği düşüncesiyle psikiyatrik tedavi altına alınmıştır.¹⁹

Modern vicdani reddin ortaya çıktığı yer olarak anılan Amerika Birleşik Devletlerinde, 1917 yılına gelindiğinde, Amerika'nın izolasyon politikası uygulaması gerektiğini savunanlara, Avrupa'daki savaşın kapitalist bir savaş olduğunu düşünen sosyalistler ve dini veya laik yapıya sahip pasifistler de eklenince savaş karşıtlarının sayısı oldukça yükselmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan barış dernekleri ise sadece sürmekte olan savaşa karşı örgütlenmemiş, barış hareketinin dönüşümüne de katkı sağlamışlardır. Savaşın ilk yılı boyunca vicdani ret hakkını yalnızca bazı dini mezhep mensupları ile sınırlı tutan hükümet, Aralık 1917'ye gelindiğinde bu konuda izlediği politikayı liberalleştirerek, savaşa karşı çıkan tüm vicdani retçileri tanıma yoluna gitmiştir.²⁰

Türkiye'de ise askerlik hizmetinin anayasal temeli 1982 Anayasası'nın Vatan Hizmeti başlıklı 72. maddesinde yer almaktadır. Buna göre,

“Vatan hizmeti, her Türkün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir.”

Görüldüğü gibi Anayasa, “vatan hizmeti”ni sadece silahlı kuvvetlerde yerine getirilebilecek bir hizmet olarak düzenlememiştir. Hükme göre, bu hizmet kamu kesiminde de yerine getirilebilir ve yerine getirilecek yer ve hiz-

---

yasaya dayanarak sınırlandırılabilir. Savaş halinden önceki zaman için, beşinci fıkranın birinci cümlesi kıyasen uygulanır.

¹⁹ Mızrak, age. s.32.

²⁰ Mızrak, age. s.33.

metin niteliğini belirlemek yasa koyucuya bırakılmıştır. Benzer nitelikteki düzenleme 1961 Anayasası'nın 60. maddesinde de yer almaktaydı. 1961 Anayasasının 60. maddesinin 'Milli Savunma hak ve ödevi' başlığını taşıyan ilk şekline göre, "Yurt savunmasına katılma, her Türkün hakkı ve ödevidir. Bu ödev ve askerlik yükümü kanunla düzenlenir." 1961 Anayasası'nın 60. maddesi, 20.9.1971 gün ve 1488 sayılı Yasayla değiştirilmiş ve 1982'deki hükme benzer hale getirilmiştir. Tek fark, 1982'deki "kamu kesimi" yerine 'kamu hizmeti'nin tercih edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla, vatan hizmetinin sadece silahlı kuvvetler bünyesindeki hizmetle sınırlı olmayabileceği ve yasama organına bu konuda düzenleme yetkisi verme ereği, 12 Mart'ın ardından gerçekleştirilen değişikliklerle benimsenmiştir.

1982 Anayasası'nın hazırlığı sırasında da Danışma Meclisi'nin kabul ettiği 81. maddede yer alan, "ne şekilde yerine getireceği" deyişi, MGK (Milli Güvenlik Konseyi) Anayasa komisyonu tarafından, "*ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı*" şeklinde değiştirilmiştir. Bu değişikliğin asıl gerekçesi kuşkusuz, yabancı ülkelerde işçi olarak çalışan yurttaşların konumudur. Bilindiği gibi bu kişiler, belli miktarda para ödemeleri karşılığında ve temel eğitimi almalarıyla vatan ödevini "yerine getirmiş" sayılmaktadır.²¹ Tabii bu değişiklikle, vatan hizmetinin yerine getirilmesine ilişkin gelecekteki yasal düzenlemelere olanak sağlamak da amaçlanmıştır. Hizmetin, ayrıca kamu kesiminde yerine getirilebilecek olması, özel kişi, kuruluş ve derneklerin "yurt savunması" niteliğinde etkinliklerde bulunamayacakları anlamına gelmektedir. Maddede hükme bağlanan bir başka konu ise, konuya ilişkin tüm düzenlemelerin ancak yasayla yapılabileceğidir. Türkiye'de "doğrudan" bu konuya ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır.

Ancak doğrudan konuya ilişkin olmasa da bir Bakanlar Kurulu kararında vicdani retçilere tanınan bağımsızlığa rastlanmıştır. Bakanlar Kurulu'nun 1993 yılında yayımlanan bir kararı, "askerlik hizmetini yapmış sayılma" durumunu düzenlemeye yöneliktir. Bakanlar Kurulu'nun 5.7.1993 tarihindeki (93/4613

---

²¹ Sevinç, age. s.305.

sayılı) kararı,²² “Birden Fazla Tabiiyetli Vatandaşların Askerlik Yükümlülüklerini Yerine Getirmiş Sayılmalarına Dair Esaslar’a ilişkindir.

Bu Bakanlar Kurulu Kararının, konumuz açısından önemli olan yanı, beşinci maddenin ikinci fıkrasındaki düzenlemedir.

‘Askerlik yükümlülüğünün yerine getirilmiş sayılması’ başlıklı maddenin ilk fıkrasına göre, “Yurt dışında doğmak ve ikâmet etmek veya kanunî rüşt yaşından önce ikâmet etmek amacıyla yabancı bir ülkeye gitmek suretiyle bulunduğu ülke vatandaşlığını 38 yaşını tamamladıkları yılın sonuna kadar kazananlardan, tâbiyetinde buldukları yabancı ülkede askerlik yaptığını belgeleyenler, askerlik yükümlülüğünü yerine getirmiş sayılırlar.”

Maddenin ikinci fıkrasında ise, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına tanınmayan “vicdani retçi” olma hakkı, çifte vatandaşlığı olanlara tanınmaktadır. Fıkraya göre,

“Buldukları ülke mevzuatı gereği ihtiyaç fazlası oldukları veya inançları nedeniyle askerlik yapmak istemediklerinden sivil kurum ve kuruluşlarda hizmet yapmak suretiyle askerlik hizmetini tamamlayanlar da bu durumlarını belgelemek kaydıyla askerlik yükümlülüğünü yerine getirmiş sayılırlar.”

Vicdani retçiliğin yaklaşık bir yüz yıllık bir geçmişi olmasına karşılık, Türkiye’de ilk örnekler 1980’li yılların sonunda, özellikle PKK ile çatışmaların yoğunlaştığı 1990’larda ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de bilinen ilk vicdani ret açıklaması, 1990 yılında Vedat Zencir ve Tayfun Gönül tarafından gerçekleştirilmiştir.²³ Avrupa’da yüz yıla değin tartışılmış olmasına karşın bu “hassas konu”, Türkiye kamuoyunu çokça meşgul etmemiştir. Özellikle bu konuda yazılıp çizilenler çok sınırlı bir çevre içinde kalmakta, vicdani retçilerin durumu yazılı ve görsel basında neredeyse yer almamaktaydı. Bunda, Türkiye’de askerlik hizmetine atfedilen önemin, ulusal

²² RG. 25.07.1993, S.21648.

²³ Sevinç, age. s.5.

savunma siyasetinin yaşamsallığına yapılan vurgunun ve okul ders kitaplarında belletilmeye çalışılan “askerliğin kutsallığı”, “her Türk asker doğar” düşüncesidir.

Ancak 2010 yılının sonralarına doğru herkesin merakla beklediği bedelli askerlik koşulları Başbakan tarafından açıklanırken diğer taraftan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ERÇEP/TÜRKİYE davasında²⁴ Yehova Şahidi olan bir Türk vatandaşının vicdani red hakkına ilişkin yaptığı başvuruyu ilk kez²⁵ AİHS’in 9.maddesinin ihlali olarak yorumlayıp Türkiye’yi mahkum etmiştir. Bu kararın tam da bedelli askerlik konusunun netliğe kavuştuğu sırada alınması Türkiye’de kısa sürede olsa “*vicdani red hakkı*” tanınıyor havası estirmiştir.²⁶ Ancak Başbakan Recep Tayyip ERDOĞAN yaptığı açıklamada gün-

²⁴ <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=895413&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166-DEA398649>.

²⁵ Daha önce ÜLKE/TÜRKİYE davasında AİHM, başvurucunun askerlik hizmetine karşı çıkması ve ardından hapis cezasıyla cezalandırılmasını işkence ve kötü muamele yasağına (AİHS m.3) aykırı bulmuş ve Türkiye’yi mahkum etmişti. Bkz. **Köybaşı Serkan**: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’nin Bayatyan Ermenistan’a Karşı Kararı ve Kararın Türkiye’deki Vicdanî Ret Hakkına Etkisi, Kazancı Dergisi, 2011, Eylül-Ekim, S.85-86, s.168vd.

²⁶ “Vicdani Red Hakkı Geliyor”!!!

http://www.habereditör.com/news_detail.php?id=81130; Adalet Bakanı Sadullah Ergin, vicdani ret ile ilgili olarak Milli Savunma Bakanlığı’nın bir çalışma hazırladığını belirterek, “*Bu hafta içinde olmazsa önümüzdeki hafta içinde karar aşamasına gelinmiş olacak. Çok kısa süre içinde bunu Bakanlar Kurulunda görüşeceğiz*” dedi. Türkiye’nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesindeki dava süreçlerinde Dışişleri Bakanlığı ile Adalet Bakanlığı arasındaki işbirliğinin daha etkin hale getirilmesi ve sürecin hızlandırılmasına ilişkin çalışmalar Dışişleri Bakanlığında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Adalet Bakanı Sadullah Ergin tarafından bir basın toplantısıyla değerlendirildi. Basın toplantısında bir gazetecinin vicdani ret ile ilgili sorusu üzerine Ergin, konuyla ilgili olarak Milli Savunma Bakanlığının bir çalışma hazırladığını belirterek, “*Bu hafta içinde olmazsa önümüzdeki hafta içinde karar aşamasına gelinmiş olacak. Çok kısa süre içinde bunu Bakanlar Kurulu’nda görüşeceğiz. Bu konu öteden beri Türkiye’den beklenen bir konuydu. Milli Savunma Bakanlığımız ile bu konuyu takip ediyoruz. Onlar belli bir hazırlık yaptıklarını ifade ettiler. Kısa süre içerisinde çalışmalarını Başbakanlığa tevdi edecekler*” diye konuştu

demlerinde vicdani red konusunda herhangi bir çalışma olmadığını ifade etmiştir.²⁷

B) Avrupa Konseyi ve Parlamenterler Meclisinin

Vicdani Red Hakkına İlişkin Tavsiye Kararları

Vicdani red konusunda Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Parlamentosu her fırsatta vicdani red hakkını düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğünün önemli bir ayağını oluşturduğu üzerinde durmaktadır.

a) Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinin

26 Ocak 1967 tarihli Önergesi

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi vicdani ret hakkını destekleyen ilk kararını 26 Ocak 1967 tarihinde almıştır.²⁸ Daha sonra bütün kararlarında bu önergeye atıf yapmıştır. Son birkaç yıldan beri ise zorunlu askerlik hizmeti karşısında vicdani red hakkının tanınması ve alternatif kamu hizmeti seçeneği Avrupa Konseyine üyelik için ön koşul olarak kabul edilmektedir.²⁹ 26 Ocak 1967 tarih ve 337 sayılı önergeye göre;

“1. Askerlik hizmeti yapmakla yükümlü ancak vicdani ya da dini, etik,

---

²⁷ “...Şunu da vurgulamak durumundayım. Vicdani ret olarak adlandırılan bir düzenleme asla gündemimizde olmamıştır. Çıkan haberler spekülasyon. Askerlik bu millet için en kutsal vazifelerden biri olarak kabul edilmiştir. Biz askerimize Mehmetçik derken bunun bir anlamı var, bu küçük Muhammed anlamında Mehmetçiktir...”. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/19300286.asp>.

²⁸ <http://www.ebco-beoc.eu/page/1uside/document/doc-3coe.htm# Recommendation%20478>. (Resolution 337 (1967) on the right of conscientious objection). Bkz.Karagöz, age. s.873.

²⁹ Friedhelm Scheinder, “Vicdani Ret Hakkında Avrupa Standartları ve Alternatif Hizmet”, içinde *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, (Derleyenler: Özgür Heval Çınar / Coşkun Üsterci), İstanbul, 2008, s.268.

ahlaki, insani, felsefi ya da benzer gerekçelere dayanan güçlü kanaatleri nedeniyle silahlı hizmet vermeyi reddeden kişiler bu hizmeti yapmaktan muaf, tutulma hakkına sahip olmalıdır.

2. Bu hak, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 9. maddesiyle güvence altına alınan, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün, bir demokratik hukuk devletinde bireyin temel haklarının mantıksal çıkarımı olarak kabul edilmelidir.”

b) Parlamenterler Meclisinin

1977 tarih ve 816 sayılı Tavsiye Kararı

Parlamenterler Meclisinin 1977 tarih ve 816 sayılı tavsiye kararı üye ülkelerde vicdani retçilerin durumunun iyileştirilmesi amacıyla çıkarılmıştır. Bu tavsiye kararında 1967 tarihli önergeye atıfta bulunulmuş ve 337 sayılı önergeden farklı olarak vicdani red hakkının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin içine alınması gerektiği ifade edilmiştir.³⁰

c) 23 Mayıs 2001 tarihli

“Üye Ülkelerde Zorunlu Askerliğe Karşı Vicdani Ret Hakkının Uygulanmasına İlişkin” Tavsiye Kararı

Vicdani red hakkına ilişkin diğer önemli bir belge de 23 Mayıs 2001 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından alınan “Üye Ülkelerde Zorunlu Askerliğe Karşı Vicdani Ret Hakkının Uygulanmasına İlişkin” 1518 (2001) sayılı tavsiye kararıdır.³¹ Tavsiye kararının birinci paragrafında, Meclisin zorunlu askerliğe karşı vicdani ret hakkına dair 337 (1967) sayılı önergesi ve 816 (1977) sayılı tavsiye kararı, ayrıca Bakanlar Komitesinin 87 (8) sayılı kararı yeniden hatırlatılmakta ve “Zorunlu askerliğe karşı vicdani ret

---

³⁰ Karagöz, age. s. 874.

³¹ Tavsiye Kararının İngilizce metni için bkz. http://www.coe.int/T/E/Human_rights/objectone.pdf (Recommendation 1518 (2001) Exercise of The Right of Conscientious Objection To Military Service in Council of Europe Member States).

hakkının uygulanmasının Avrupa Konseyi'nin otuz yılı aşkın süredir devam eden bir meselesi” olduğu üzerinde durulmaktadır.

Tavsiye Kararının ikinci paragrafında vicdani ret hakkının, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nde güvence altına alınan düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün temel bir boyutu olduğu belirtilmektedir. Tavsiye Kararının üçüncü paragrafında Avrupa Konseyi ülkelerinin çoğunun vicdani ret hakkını kendi anayasalarında veya yasalarında tanıdığı belirtilip, tavsiye kararının kaleme alındığı tarih itibariyle sadece beş ülkede bu hakkın tanınmadığı belirtilmiştir. Şu anda Azerbaycan ve Türkiye'de bu hakkın yasal olarak güvence altına alınmadığına dikkat çekmek gerekir.³²

Tavsiye Kararının beşinci paragrafında ise Meclis, Bakanlar Komitesi'ne kendi yasalarında bu hakkı halen tanımamış olan üye ülkelere davette bulunması için şu tavsiyelerde bulunmaktadır;

- i. Askerliğe alınmadan önce, sırasında veya sonrasında, askerlik hizmetini ifa ederken vicdani retçi olarak kaydolma hakkı olmalıdır;*
- ii. Silahlı kuvvetlerin sürekli üyeleri de vicdani ret statüsü için başvuruda bulunabilmelidir;*
- iii. Bütün askerlik yükümlülükleri için vicdani ret statüsü hakkında bilgi alma ve bu statüyü edinebilme olanağı sağlanmalıdır;*
- iv. Ne caydırıcı ne de cezalandırıcı bir niteliği olmayan tamamıyla sivil içerikli alternatif bir hizmet servisi olmalıdır.*

C) Avrupa Konseyi Ülkelerindeki Zorunlu Askerlik Hizmeti ve Vicdani Red Hakkına İlişkin Düzenlemeler

Günümüz koşullarında, vicdani reddin ne olduğu ve hangi düzeye kadar tanındığı devletlerin uygulamalarına göre farklılık göstermektedir. Mevcut durum incelendiğinde; zorunlu askerlik hizmeti olmayan devletler, sadece ola-

---

³² Karagöz, age. s.877.

ğanüstü hal gibi özel durumlarda zorunlu askerlik uygulamasını hayata geçiren devletler, zorunlu askerlik hizmetinin var olup fiilen uygulanmadığı devletler, gönüllü askerlik sistemini uygulayan devletler, vicdani retçi statüsünü tanıyıp, sivil ya da silahsız hizmet imkânı sağlayan devletler, vicdani ret hakkını reddedip zorunlu askerlik hizmeti sistemi uygulayan devletler olduğu görülmektedir.³³

Bugün çoğu Avrupa ülkesinde vicdani ret hakkı tanınmaktadır. Kimi ülkeler zorunlu askerlik hizmetini tamamen terk ederek, profesyonel ordu sistemine geçmiştir. Kimi ülkelerde ise zorunlu askerlik hizmeti mevcut olmakla beraber, vicdani ret talebinde bulunan kişiler için alternatif hizmet sistemi uygulanmaktadır.

Günümüz koşulları altında, 19. ve 20. yüzyılda, uluslararası politikada tek egemen güç olarak ulus devletin kabul edilmesi anlayışının temel kavramlarından zorunlu askerliğin, artık entegrasyonunu derinleştirmek, genişletmek isteyen, komşu ülkeleri ile karşılıklı ilişkilerini sağlamlaştırmayı uman bir Avrupa için sözkonusu olmaması gerektiği anlayışı hâkimdir.³⁴

Belçika, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Hollanda, Birleşik Krallık, İrlanda, İspanya, İtalya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Portekiz, Sırbistan Karadağ, Slovenya ve yakın zamanda hayata geçirilen yasal düzenleme ile Slovakya'da zorunlu askerlik hizmeti bulunmayıp, profesyonel ordu sistemi uygulanmaktadır.³⁵

Profesyonel orduda görev yapmakta olan, askerliği bir meslek olarak seçmiş kişiler için vicdani ret hakkının söz konusu olup olmadığı meselesi tartışılmakla beraber mevcut durumda, Almanya hariç,³⁶ sayılan hiçbir ülke mev-

---

³³ Mızrak, age. s.37 vd.

³⁴ Mızrak, age. s.38.

³⁵ Bu konuda bilgi için bkz., ÇINAR, Özgür Heval, “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde AB’de ve Türkiye’de Vicdani Ret”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 72, Eylül-Ekim 2007, s. 94-109.

³⁶ Vicdani nedenlerle silahlı savaş hizmeti yapmak istemeyen kimse, onun yerine bir ye-

zuatında profesyonel askerlerin vicdani ret hakkı konusunda düzenleme yoktur.³⁷ Sadece İngiltere’de profesyonel askerler için “vicdani nedenlerle emeklilik veya ihraç” şeklinde bir direktif mevcut olup, Hollanda’da da Savunma Bakanlığı, vicdani ret talebinde bulunan profesyonel askerlerin bu taleplerinin kabul edilmemesi gerektiğini ancak bu askerlere ordudan çıkma hakkı tanınabileceğini belirtmiştir. Anılan tüm ülkeler bakımından, böyle bir hakkın yasal düzenleme ile kabulündense savaşmak istemeyen profesyonel askerlerin ordudan ihracı şeklinde bir uygulamanın var olması gerektiği savunulmaktadır.³⁸

Bugün için Avrupa ülkelerinden; Almanya, Avusturya,³⁹ Hollanda,⁴⁰ Po-

---

rine bir yedek hizmet altına alınabilir. Yedek hizmet süresi, askerlik hizmetinin süresini geçemez. Bunun ayrıntıları, vicdan özgürlüğünü ihlal etmeksizin, silahlı kuvvetler ve federal sınır muhafızlığı birlikleri ile ilgili olmayan bir yedek hizmet olanağını öngören bir yasa ile düzenlenir (Almanya Federal Anayasası m.12a/f.2).

³⁷ Mızrak, age. s.34.

³⁸ Tartışmalar için bkz. MIZRAK, age. s.35vd.

³⁹ A v u s t u r y a F e d e r a l A n a y a s a s ı

Madde 9a.

(1) Avusturya genel milli müdafaa fikrini paylaşmaktadır. Federal bölge topraklarının dışarıya karşı bağımsızlığının yanı sıra, kalıcı tarafsızlığının bekası ve müdafaası bakımından, bölünmezliğinin ve birliğinin korunması onun görevidir. Bu bağlamda da, anayasal kuruluşlar ve bunların temyiz kudretlerinin yanı sıra meskûnların demokratik hürriyetlerinin dışarıdan gelecek hedefli saldırılara karşı teminat altına alınmaları ve müdafaa edilmeleri gerekir.

(2) Genel milli müdafaa, askeri, fikri, sivil ve iktisadi alanlarda milli müdafaayı kapsar.

(3) Her erkek Avusturya vatandaşı askerlik hizmeti yapmakla yükümlüdür. **Zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddeden vicdani retçiler ve bu görevden ibra edilenler alternatif bir görevi yerine getirmek zorundadırlar. Bununla ilgili ayrıntılar kanunla belirlenir.**

(4) Kadın Avusturya vatandaşları federal orduda asker olarak gönüllü hizmet görebilirler ve bu hizmeti sonlandırma hakkına sahiptirler.

⁴⁰ Hollanda Kraliyet Anayasası

lonya,⁴¹ Portekiz,⁴² İspanya,⁴³ Romanya, Rusya, Ukrayna ve Yunanistan'da

---

Madde 99.

Vicdani nedenlerle askerlikten muafiyet durumları kanunla düzenlenir.

⁴¹ Polonya Cumhuriyeti Anayasası

Madde 85.

1. Vatan savunması her Polonya vatandaşının ödevidir.
2. İkame hizmetin yapısı yasa ile belirlenir.
3. Dini inançları ya da ahlâki ilkeleri kendisinin askerlik hizmeti yapmasına izin vermeyen bir vatandaş, kanunda belirtilen ilkelere uygun olarak, askerlik hizmeti yerine başka bir hizmeti yürütmek zorunda kalabilir.

⁴² Portekiz Cumhuriyeti Anayasası

Madde 276. (Ülke savunması, askerlik hizmeti ve yurttaşlık hizmet)

1. Her Portekiz'li ülkeyi savunma temel hak ve ödevine sahiptir.
2. Kanun, askerlik hizmetini düzenler ve bunun şekillerini, gönüllü ya da zorunlu yapısını, süre ve içeriğini belirler.
3. Kanunen askerlik hizmetini yapmakla yükümlü ve askeri hizmeti için elverişsiz olan vatandaşlar silahsız hizmet veya durumlarına uygun yurttaşlık hizmeti yapar.
4. Kanunen askerlik hizmetini yapmakla yükümlü vicdani retçiler, silahlı askerlik hizmetiyle aynı süre ve ağırlık derecesinde yurttaşlık hizmeti yapar.
5. Yurttaşlık hizmeti, askeri hizmetinin yerine veya onu tamamlayıcı olarak belirlenebilir ve kanun bunu askerlik görevine tabi olmayan vatandaşlara zorunlu tutabilir.
6. Zorunlu askerlik hizmeti veya yurttaşlık hizmeti görevlerini yapamayan veya erteleyen hiçbir vatandaş Devlet veya diğer kamu organlarında işe giremez veya işini sürdüremez.
7. Hiçbir vatandaş, askerlik hizmeti veya zorunlu yurttaşlık hizmetini yapmasının sonucu olarak herhangi bir görevlendirme, sosyal yardım veya sürekli işle ilgili olarak mağdur edilemez.

⁴³ İspanya Anayasası

Madde 30. (Askerlik hizmeti ve Vicdani Ret.)

1. Vatandaşların İspanya'yı savunma hakkı ve ödevi vardır.
2. Kanun İspanyolların askeri yükümlülüklerini belirler ve uygun teminatlarla, zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutulmak için diğer sebeplerle birlikte, vicdani reddi de

vicdani ret hakkı resmen kabul edilmesine rağmen, hiçbir ülkede vicdani redde ilişkin mevzuat, Avrupa Konseyi'nin konuya ilişkin tavsiye kararlarında belirtilen ölçütlere tam olarak uymamaktadır.⁴⁴ Yasal düzenlemelerine bakıldığında, ülkelerin büyük çoğunluğunda, vicdani ret hakkının dini, etik, politik kanaatleri içerdiği görülmekle birlikte sadece din temelli ret hakkının tanındığı ülkeler de mevcuttur.⁴⁵ Örneğin, Romanya ve Ukrayna'da, vicdani retçiler arasında inanca bağlı bir ayrımcılık yapılmaktadır. Bu ülkelerdeki vicdani ret kanunlarına göre, sadece, silah tutmayı yasaklayan dini mezheplere üye kişiler vicdani ret hakkı talebinde bulunabilirken, dini nitelikte olmayan vicdani ret talebinde bulunan kişilerin vicdani ret hakkı kullanmaya yönelik yasal bir imkânları yoktur.

Yunanistan'da, dini vicdani reddin kabulü, laik temelli vicdani ret kategorilerine nazaran çok daha kolay görünmektedir. Özellikle Yehova Şahitleri'ne mensup kişilerin talebi neredeyse otomatik biçimde kabul edilmesine rağmen, dini olmayan nedenlerle talepte bulunanların vicdani retçi statüsünü kazanması oldukça zordur.

Ermenistan 2004 yılında vicdani ret hakkını düzenleyen bir kanun kabul etmiştir, ancak kanun, dindışı vicdani ret hususunda açık değildir.⁴⁶ Yasa yakın zamanda yürürlüğe girdiği ve şimdiye kadar yapılan başvurular din temelli vicdani redde ilişkin olduğu için, yasanın, vicdani ret talebinde bulunan diğer kişilere uygulanıp uygulanmayacağı zamanla görülecektir.

Moldova'da yasa hem dini, hem dini olmayan vicdani ret hakkını düzenlemesine rağmen, uygulamada vicdani ret talebinde bulunan kişilerden, silah

---

düzenler; uygun olduğunda, bunun yerine bir sosyal hizmet biçimi koyabilir.

3. Kamu yararına yönelik amaçları olan bir sivil hizmet oluşturulabilir.

4. Tabii afet, felaket, ciddi risk olması durumunda, vatandaşların görevleri kanunla düzenlenebilir.

⁴⁴ Mızrak, age. s.36.

⁴⁵ Mızrak, age. s.35.

⁴⁶ Köybaşı, age. s.182.

tutmayı yasaklayan dini örgütlere üyeliklerini kanıtlamaları şartı aranmaktadır. Kıbrıs Rum Cumhuriyeti ve Litvanya'da da, mevzuat, dini olmayan vicdani reddi kabul ediyor görünmektedir, ancak bugüne kadar yapılan başvurular dini nitelikte olup, uygulamada vicdani reddin diğer biçimlerine karşı tutumun nasıl olacağı konusu belirsizdir.⁴⁷

Gürcistan'da, vicdani ret hakkı 1997 yılında Alternatif Hizmet Kanunu'nun kabulü ile hukuken tanınmış ise de, bu kanunun nasıl uygulanacağına ilişkin usuli ilkeler belirlenmemiştir. Dolayısıyla bugün Gürcistan'da, vicdani ret hakkının nasıl ileri sürülebileceğine, alternatif hizmetin nasıl yerine getirileceğine ilişkin usul kuralları mevcut değildir.⁴⁸

Askeri diktatörlüklerin gölgesinden kısa denilebilecek bir süre önce kurtulan veya iç savaşların bazı bölgelerde hala devam ettiği Latin Amerika için ise genel olarak, vicdani ret henüz mücadelesi verilmekte olan bir olgudur. Arjantin, Guyana,⁴⁹ Paraguay, Brezilya gibi Bazı Latin Amerika ülkelerinde vicdani ret hakkı tanınmışken; Şili, Kolombiya, Bolivya, Peru, Venezuela, Ekvador gibi ülkelerde zorunlu askerlik sistemi hala varlığını sürdürmekte ve vicdani ret şeklinde bir hak da tanınmamaktadır.⁵⁰

Belarus ve Azerbaycan'da vicdani ret hakkı 1990'lı yıllarda Anayasa'ya dâhil edilmekle birlikte, daha sonra vicdani ret hakkını içerecek mevzuat düzenlemesine gidilmemiştir. Şu an Azerbaycan'da vicdani ret hakkını düzenleyen bir kanun tasarısı Meclis gündemine alınmayı beklemektedir. Türkiye tarafından tanınmış Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de zorunlu askerlik hizmeti sistemine sahip olup, bu ülkede vicdani ret hakkı yasal olarak tanınmamaktadır.⁵¹ Benzer bir durumun söz konusu olduğu Asya'da, genel durumdan

---

⁴⁷ Mızrak, age. s.37.

⁴⁸ Mızrak, age. s.38.

⁴⁹ Mızrak, age. s.37.

⁵⁰ Mızrak, age. s.37.

⁵¹ Mızrak, age. s.37.

farklı olarak Japonya’da profesyonel ordu sistemine geçilmiştir⁵² İsrail ise vicdani ret konusunda özgün bir düzenlemeye sahiptir. Ret hakkı sadece dini nedenlerle vicdani ret iddiasında bulunanlara tanınmıştır. Ancak, Ulusal Savunma Yasası’nın 36. maddesine göre, ayrıca eğitim, ekonomi, savunma gerekçeleri ya da ailevi nedenler söz konusu ise askerlikten bağışık tutulmak olanaklıdır. Yine, sekiz yıl eğitim almamış olan ve din eğitimi gören yurttaşlarla, evli, çocuklu ya da hamile kadınlar askerlik hizmetinden muaftır.⁵³

D) Türk Hukukunda Zorunlu Askerlik ve Vicdani Red Hakkı

Türkiye’de vicdani redde ilişkin herhangi bir yasal düzenleme mevcut değildir.⁵⁴ Bilindiği üzere, 1982 Anayasası’nın 90. maddesinin son fıkrasına göre

“usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası anlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi’ne başvurulamaz. (Ek cümle: 07/05/2004 - 5170 S.K./7.mad) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır”

şeklinde bir düzenleme getirmektedir.⁵⁵ Bu madde çerçevesinde askerlik hiz-

⁵² Mızrak, age. s.39.

⁵³ Mızrak, age. s.39.

⁵⁴ Mızrak, age. s.39; Eren, age. s.129; Çınar, age. s.102; Gürkan Ertuğrul Cenk: Zorunlu Askerlik Hizmeti Karşısında Vicdani Ret: Bir İnsan Hakkı (mı)?, AÜSBF, 62-1, s.106; Cankur A.Serra: Demokratikleşme Sürecinde Vicdani Red: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.7; Nal, age. s.269.

⁵⁵ 1982 Anayasasına 2004 yılında yapılan değişikliğin anlam ve önemi hakkında bkz. Altundış Mehmet, “Anayasanın 90.Maddesinin Son Fıkrasına Eklenen Hükümle Birlikte

metini reddetme hakkını içeren herhangi bir uluslararası anlaşma olup olmadığına bakılarak, Anayasa'nın 90. maddesinin uygulanırılığı tespit edilmelidir.

Türk hukukunda askerlik hizmeti zorunludur. Bunu açıkça düzenleyen kanun 1111 sayılı Askerlik Kanunu'dur. Bu Kanunun 1. maddesine göre, "*Türkiye Cumhuriyeti tebaası olan her erkek, işbu kanun mucibince askerlik yapmağa mecburdur.*" Askerlik çağı her erkeğin esas nüfus kütüğünde yazılı olan yaşına göredir ve yirmi yaşına girdiği sene Ocak ayının birinci gününden başlayarak 41 yaşına girdiği sene Ocak ayının birinci gününde bitmek üzere en çok yirmibir sene sürer. Bu süre, Genelkurmay Başkanlığının göstereceği lüzum, Milli Savunma Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulu Kararıyla 5 yıla kadar uzatılabilir veya kısaltılabilir. Yerli nüfus kütüklerinin birinde yazılı olmayan kimselerin yabancı kütükleri yerli kütükleri gibi sayılır."

Askerlik Kanunu'nun 2. maddesinde 21.5.1992 yılında yapılan ek bir fıkra ile, yurt dışında doğan ve ikamet eden ve o ülke vatandaşlığını da kazanan Türk vatandaşlarının askerlik durumunu düzenlemektedir. Maddeye göre, "Bakanlar Kurulu Kararıyla belirlenecek esaslara göre; yurt dışında doğan ve ikamet edenler ile kanuni rüşt yaşına kadar yabancı bir ülkeye gitmiş olanlardan buldukları ülke vatandaşlığını da kazanan Türk vatandaşları, talepleri halinde, durumlarına uyan ve Kanunun öngördüğü askerlik statülerinden biri içerisinde askerlik mükellefiyetlerini 38 yaşını tamamladıkları yılın sonuna kadar yerine getirebilirler veya tabiiyetinde buldukları diğer ülkede askerlik yapmış olduklarını belgelemek kaydıyla mükellefiyetlerini yerine getirmiş sayılırlar. Bunların 38 yaş sonuna kadar askerlikleri ertelenmiş kabul edilir". Askerlik Kanunu'nun 5. maddesinde zorunlu askerlik süresi düzenlenmiştir. Maddeye göre, "Erbaş ve erler için muvazzaflık hizmet süresi; Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri ile Jandarma Genel Komutanlığında on beş aydır. Bu sürenin, barışta, önce on beş aya ve bilahare on iki aya kadar indirilmesine, Silahlı Kuvvetlerin de ihtiyacı dikkate alınarak, Bakanlar Kurulunca karar verilebilir". Aynı maddede "kısa dönem askerlik" diye bilenen askerlik süresi dü-

zenlenmiştir. Maddeye göre “1076 sayılı Kanun hükmüne tabi yükümlülerden; bu yükümlülüklerini istekleriyle veya seçim sonucu yedek subay adayı olmadıkları için erbaş veya er olarak yerine getireceklerin hizmet süresi aynı celbe tabi olup, yedek subay adayı olarak ayrılanların hizmet süresinin yarısı kadardır”.

1111 sayılı Askerlik Kanunu’nun askerlik yapma mecburiyetini düzenleyen 1. maddesinin istisnaları olup olmadığı sorusuna verilebilecek cevabın, askerlik yükümlülüğüne tabi tutulma ve yükümlülüğün nasıl yerine getirilmiş sayılacağına dair esasların yer aldığı 10. maddede bulunacağı görülmektedir; zira kanunun 5. maddesi “Bu Kanunun tespit ettiği esaslar dışında veya muvazaflık hizmetini yapmadıkça hiç bir fert askerlik çağından çıkarılamaz” demektedir ve kanunca tespit edilen esaslar da 10. maddede düzenlenmektedir.⁵⁶

Kanun maddesinin bu konuda ikili bir ayrıma gittiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Madde bir taraftan, hangi durumlarda askerlik hizmetinden muafiyet tanındığını, kimlerin asker olmayacağını belirlemekte, diğer taraftan da, askerlik hizmetini belli şekilde yerine getirecekleri saymaktadır. Buna göre muaf tutulacaklar;

“Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Yeteneği Yönetmeliğine göre bedeni kabiliyeti askerliğe elverişli olmayanlar” (m.10/8),

“Bir baba veya dul ananın oğullarından birisi, barışta veya savaşta askerlik hizmetini yerine getirmekte iken ölmüş veya görev sırasında ve kendilerine 5434 sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanunu hükümlerine göre maluliyet aylığı bağlanmasını gerektirecek biçimde malul olmuş veyahut savaşta akibeti meçhul kalmış veya hakkında gaiplik kararı alınmışsa, ondan sonra gelen ilk oğlu, eğer istekli olmazsa” (m.10/9)

ve

“barışta, sıkıyönetim, olağanüstü hal veya seferberlik hallerinde veya savaşta, askerliğini henüz yapmadan, Genelkurmay Başkanlığının göstere-

---

⁵⁶ Mızrak, age. s.128.

ceği lüzum üzerine Bakanlar Kurulunun gerekli gördüğü sahalarda özel olarak görevlendirilen gönüllüler”(m.10/11) dir.

Asker edilmeyecekler ise;

“Türkiye’ye girdikleri tarihte yirmiiki yaşını doldurmuş veya geldikleri memlekette askerlik yapmış oldukları anlaşılan, Türkiye Cumhuriyeti uyruğuna girmiş göçmenler” (m.10/10) ile “Mülteciler ve Türkiye Cumhuriyeti uyruğunda olmayanlar” dır. (m.10/12)

Askerlik hizmetini belli şekillerde yerine getirecekler ise

“askerlik hizmetini bedel ödeyerek yerine getirecekler” (m.10/4-A), “Kamu kurum ve kuruluşlarında görevlendirilecekler” (m.10/4-B) ve “Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığının ihtiyaç göstermesi ve Genelkurmay Başkanlığının uygun görmesi üzerine, 1111 sayılı Kanuna tabi olarak silah altına alınacak yükümlülerden, bu Bakanlık kadrolarında öğretmen olarak görev yapanlar ile mesleği öğretmen olan ancak bu göreve başlamamış bulunanlar” (Ek madde 4) dır.

Kanundaki bu düzenlemenin ilk bakışta bir alternatif hizmet imkânına yer verdiği düşünülebilse de “askerlik hizmetini belli şekilde gerçekleştirecek” kişiler de esasen askerlik yükümlülüğüne tabidir. Diğer maddedeki “temel askerlik eğitimi takiben” belli şekilde hizmet gerçekleştirmenin düzenlemesi böyle bir düşünceye götürmektedir. Alternatif hizmetin mantığı, daha önce de belirtildiği üzere, vicdani kanaatleri doğrultusunda askerlik yapmalarının mümkün olmadığını savunan insanlara, inandıkları, vicdanlarının talimatları doğrultusunda hareket edebilecekleri alanlarda çalışma olanağı tanımadır. Oysa sayılan durumlarda kişinin kısa süre de olsa askerlik yapması gerekmektedir. Yine, bu yükümlülüğü öğretmen olarak yerine getirebileceklerin seçimlerinin Genel Kurmay tarafından yapılacak olması, dövizle askerlik yapacakların ya da askerlik hizmet yükümlülüğünü kamu kurumunda gerçekleştirecek kişilerin bazı durumlarda kura ile belirlenmesi; bu olanağın mesleki, ekonomik ya da sosyal açıdan belli bir gruba özgülenmesi; seferberlik ve savaş hallerinde askerlik yükümlülüğünün bu şekillerde yerine getirilmesinin mümkün olmaması gibi nedenler de Türk hukukunda zorunluluk askerlik seçeneği dışında alternatif hizmet imkânı bulunmadığı sonucuna varılabilir.

Zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmeyenlerin karşılaşacakları cezai müeyyideler ise TCK m.318 ve 319’da düzenlenmiştir. “Halkı askerlikten soğutma” başlıklı Türk Ceza Kanununun 318.maddesine göre “halkı, askerlik hizmetinden soğutacak etkinlikte teşvik veya telkinde bulunanlara veya propaganda yapanlara altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir. Fiil, basın ve yayın yolu ile işlenirse ceza yarısı oranında artırılır”. “Askerleri itaatsizliğe teşvik” başlığını taşıyan Türk Ceza Kanununun 319.maddesine göre “askerleri veya askerî idareye bağlı olarak görev yapan diğer kişileri kanunlara karşı itaatsizliğe veya yeminlerini bozmaya veya askerî disiplini veya askerlik hizmetine ilişkin görevlerini ihlâlâ yönelten ve tahrik edenler ile kanunlara, yeminlere veya disiplin veya diğer görevlere aykırı hareketleri askerler önünde öven veya iyi gördüğünü söyleyen kimselere, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir. Fiil, alenî olarak işlenmişse iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası verilir. Fiil, savaş zamanında işlenmiş ise ceza bir katı oranında artırılır.

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında Türkiye’nin taraf olduğu hiçbir uluslararası sözleşme açık bir biçimde vicdani ret hakkını tanımamaktadır. Bu şekilde açık bir düzenlemeye yer vermemekle beraber, vicdani reddin, sözleşmede yer alan düşünce, vicdan ve din özgürlüğü dahilinde düşünümlüp düşünülmemeyeceği meselesi, insan hakları ihlallerini inceleyen global ya da bölgesel yargı organlarında konunun tartışılması neticesinde aydınlığa kavuşacaktır. Ancak yine belirtildiği üzere, uluslararası yargı yetkisini haiz bu makamlar askerlik hizmetine karşı vicdani ret eyleminin taraf devletlerce cezalandırılmasını düşünce, din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde açıkça bir ihlal olarak görmemekte, devletlerin iç hukukundaki düzenlemeleri esas almaktadır.

Bu çerçevede Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Osman Murat Ülke kararından da bahsedilmelidir. Ülke’nin 1 Kasım 1998 tarihinde; AİHS’in, işkence, insanlık dışı veya alçaltıcı muameleye tabi tutulma yasağını düzenleyen 3., özgürlük ve güvenlik hakkını düzenleyen 5., özel hayat ve aile hayatına saygı hakkını düzenleyen 8. ve düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesine dayanarak yaptığı başvuru Komisyon tarafından AİHM’e havale edilmiş ve AİHM, 24 Ocak 2006 tarihinde kararını vermiştir.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi *Ülke v. Turkey* kararının önüne gelmesiyle dolayısıyla Türkiye'nin vicdani reddi yasal bir hak olarak tanınmasını istemiştir. Komite'ye göre, başvurucunun Sözleşme'de güvenceye alınan haklarının ihlalinin sona ermesi ve benzer ihlallerin de söz konusu olmaması için, Türkiye'nin bu yönde düzenlemeler yapması acil bir gereksinim haline gelmiştir⁵⁷

Kararda, Ülke'nin vicdani reddini açıkladıktan sonra yaşadığı sürece yer verildikten sonra, Türkiye'ye etkisi bakımından iki önemli noktada şu sonuca varılmıştır:

Öncelikle AİHM, Türkiye mevzuatının açıkça bir vicdani ret hakkını içermediğini belirtmiştir. Aslında bu çıkarım doğrudur, ne Anayasa ne de askerliğe ilişkin kanunlar böyle bir haktan açıkça bahsetmektedir. Ancak AİHM, Anayasa'yı ve kanunları, vatan hizmetinin sadece silahlı kuvvetlerde gerçekleştirilebilmesine izin verdiği şeklinde yorumlamış, Mahkeme'ye göre ilgili mevzuat sivil bir alternatif hizmet imkanı tanımamıştır⁵⁸ Mahkeme'nin bu bakış açısı mevzuatı sınırlı yorumlamaktan öteye geçip, var olan düzenlemeyi dikkate almadığı kuşkusunu yaratmaktadır, zira Anayasa'nın 72. maddesi vatan hizmetinin "*Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde*" ne şekilde yerine getirileceğinden bahsetmekte, dolayısıyla Mahkeme'nin yorumladığından daha ilerici bir yapı arz etmektedir. Kararın Türkiye açısından önemli olan ikinci boyutu, askerliği reddetme eylemini düşünce, vicdan ve din özgürlüğü çerçevesinde bir ihlal olarak değerlendirmemiş olmasıdır. Başvurucu, sekiz çeşitli hapis cezalarına mahkum edilmiş, cezaevinden her çıkışında birliğine götürülen ve askerlik hizmetini yerine getirmeyeceğini belirtmesinin ardından yeniden mahkum olan başvurucu toplam 701 gün cezaevinde kalmıştır. Kendisine verilmiş cezaların tümü infaz edilmediği için hala kaçak durumundadır ve gelecekte de her yakalanışında yeniden vicdani ret açıklamasında bulunacağı için tekrar kovuşturulacaktır. Bu şekilde bir değerlendirme ile AİHM, Ülke'nin kötü muameleye maruz kaldığına hükmederek, Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlal edildiği yönünde karar vermiştir.

⁵⁷ Nal, age. s.270.

⁵⁸ Bkz. Ülke v. Turkey, 43 numaralı paragraf.

Bu karar önemli olsa da, AİHM'in daha önceki kararları gibi, vicdani ret konusunda ufuk açıcı bir yol yaratmamıştır. Ancak yine de, Mahkeme'nin daha önceki bazı kararlarının aksine, vicdani ret meselesini devletlerin iç hukukuna bırakan 4.maddeyi göz ardı etmesi olumlu görülmüştür.⁵⁹

Bu yönde en yeni karar ERÇEP/TÜRKİYE kararıdır. Başvurucu Yunus Erçep, 1969 doğumlu bir Türk vatandaşı olup, İstanbul'da yaşamaktadır. Kendisi 13 yaşında vaftiz olmuş bir Yehova Şahididir ve kendisi 18 yaşına gelen bütün Türk erkeklerinin zorunlu askerliğini öngören 1927 tarihli Kanunun "1. maddesi uyarınca askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddetmiştir. Başvurucuya askerliğe uygun olduğu 6 Ocak 1997 tarihinde bildirilmiş ve ilk olarak hakkında Mart 1998'de çağrı celbi çıkarılmıştır. İlgili mevzuat uyarınca askerlik görev emrine uymayanlar asker kaçağı olarak kabul edilmekteydiler. Her yeni celp dönemi başladığında, görev emrine uymadığından başvurucu hakkında Trabzon Askeri Ceza Mahkemesi tarafından ceza davası açılmıştır. Yaklaşık 15 celbe yanıt vermediğinden pek çok defa hapis cezası ile cezalandırılmıştır. Başvurucu hakkında 7 Mayıs 2004 tarihli bir kararda içtima halinde yedi ay 15 gün hapis cezası verilmiştir. Beş ay sonra şartlı olarak tahliye edilmiştir. 6 Ekim 2006 tarihinde Meclis tarafından sivillerin Askeri Mahkemeler tarafından yargılamasına son veren yeni bir yasa çıkarılmıştır. Ceza yargılamaları halen normal mahkemelere gönderilmeyi beklemektedir. O tarihten beri başvurucu aynı suçlamayla ceza mahkemeleri önünde yargılanmıştır. 1998 tarihinden bu yana kendisine karşı 25'den fazla dava açılmıştır. Sürekli olarak askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddetmesinin bir sonucu olarak başvurucu her yeni celp döneminde yeni ceza davalarıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Başvurucu, askerlik hizmetini yapmayı reddettiği için birbiri ardına gelen mahkûmiyetlerin düşünce, inanç ve din özgürlüğünü güvence altına alan Sözleşme'nin 9. maddesini ihlal ettiğinden şikâyetçi olmuştur.

Başvurucu ayrıca, adil yargılanma hakkını düzenleyen Sözleşme'nin 6.

---

⁵⁹ Gürcan, age. s.105.

maddesine dayanarak, bir sivil olarak asker memurlardan oluşan bir mahkeme önünde çıkmaya zorlandığından şikâyetçi olmuştur.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Sözleşme'nin 9. maddesinin (düşünce, inanç ve din özgürlüğü hakkı) ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Mahkemeye göre

“Türkiye’de, askerlik hizmetine uygun olduğu açıklanan bütün yurttaşlar çağrı celbi geldiğinde askerlik şubesine gitmek ve askerlik hizmetini yerine getirmek zorundadır. Seçenek bir sivil hizmet bulunmamaktadır. Vicdani retçilerin eğer inançlarına sadık kalmak istiyorlarsa orduya katılmayı reddetmek gibi bir seçenekleri bulunmamaktadır. Bunu yaparlarsa, yetkililerin değişmez bir biçimde kendilerine yönelttikleri bir dizi ceza yargılamasıyla ve hayatları boyunca ceza soruşturmalarıyla karşı karşıya kaldıklarından kendilerini bir çeşit “medeni ölüm” durumuna açık hale getirmektedirler. Mahkeme bu durumun demokratik bir toplumda yasaların yerine getirilmesiyle uyumlu olmadığı kanısındadır. Fıilen Avrupa Konseyine bütün üye devletlerde (47 Avrupa ülkesi) halen askerlik hizmeti bulunmakta, bunların ezici bir çoğunluğunda ise vicdani nedenlerle askerlik hizmetine karşı olan kişiler için seçenek olmak üzere sivil hizmet formları öngörülmüştür.

Başvurucuya inançları dolayısıyla Türkiye’de seçenek bir sivil hizmet öngörülmediğinden çok sayıda hapis cezası verilmiş olmasının Sözleşme’nin 9. maddesinin ihlalini oluşturduğuna karar vermiştir. Öte yandan başvuru, bir sivil olarak asker subaylardan oluşan bir mahkeme önünde yargılanmış olduğundan şikâyetçi olmuştur. Mahkeme, başvurunun Askeri Ceza Kanunu uyarınca suçlanmasına karşın, kendisinin ceza hukuku amaçları bakımından, asker değil sivil kişi olduğunu gözlemlemiştir. Dahası, 13 Ekim 2008 tarihli Uyuşmazlık Mahkemesi’nin kararında Türk ceza hukukunda bir kimsenin ancak ilgili askeri birliğe teslim olduğunda asker kişi olarak kabul edilebileceği belirtilmiştir. Mahkeme, başvurunun, münhasıran subaylardan oluşan bir mahkeme önünde askerlik hizmetine ilişkin olarak yargılanan bir sivilin yargılamanın bir tarafı olan orduya ait yargıçların önüne çıkarıldığında duymuş olduğu endişeyi anlaşılabilir bulmaktadır. Böyle bir durumda, bir sivil

kişinin, askeri mahkemenin yargılamanın bir tarafının uygun olmayacak şekilde etki altında kalabileceğine ilişkin korkusu meşrudur. Ulusal mahkemenin, objektif olarak haklı olmasından bağımsız olarak, tarafsızlık ve bağımsızlığına ilişkin başvurucunun şüphelerini kabul ederek, Mahkeme, bu bağlamda Sözleşme'nin 6. maddesinin ihlal edilmiş olduğuna karar vermiştir.

Bu konuda Can, vicdani reddin Anayasa'da somut olarak düzenlenmemiş bir hak olmakla beraber, öngörülen bir olanak olduğunu belirttikten sonra "Anayasa'nın kendi öngördüğü bir olanağın, yine Anayasa'nın 10. maddesindeki eşitlik ilkesine aykırı olduğunu ileri sürmenin olanaksız"⁶⁰ olduğunu belirtmektedir. Eminağaoğlu da "vicdani retçiler için askerlik hizmetinin söz konusu olmaması Anayasa'nın 10. maddesinde yer alan eşitlik ilkesine aykırı değildir. Çünkü 14. maddesine göre Anayasa'nın hiçbir hükmü, özgürlüklerin Anayasa'da belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasına olanak sağlayacak şekilde yorumlanamaz" görüşünü savunmaktadır.⁶¹

Bu saptamalar ışığında genel olarak şu sonuçlara varılabilir: Anayasa bir vicdani ret hakkından bahsetmemekle birlikte bunu yasaklamamaktadır. Bir ülkede zorunlu askerlik hizmeti sisteminin uygulanması o ülkede vicdani ret hakkının tanınmayacağı anlamına gelmez. Ancak, böyle bir durumda mevzuat askerlik hizmetini düzenledikten sonra, bu hizmetin reddine belli açılardan izin veren düzenlemeler de getirmeli, reddedecekler için öngörülecek alternatif hizmetin şartlarını belirlemelidir. Türkiye'de ise anayasal açıdan askerlik hizmetinin zorunlu kılınmadığı, vatan hizmetinin silah kullanılmaksızın da yerine getirilebileceği savunulabilir. Yasal açıdan vicdani reddin yasaklandığı askerlik hizmetinin de zorunlu olduğu iddialarına da Anayasa çerçevesinde yanıt vermek gerekmektedir.

---

⁶⁰ Can, "Vicdani Ret, Anayasal...". <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?Arsiv-TipID=1&ArsivAnaID=27466>

⁶¹ Eminağaoğlu, "Özgürlük ve Vatan Hizmeti".

Sonuç

Bu çalışmanın sonucundan vicdani red hakkına ilişkin ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

- 1) Türk hukukunda yasal düzeyde askerlik hizmeti zorunludur.
- 2) 1982 Anayasası'nın vatan hizmeti kenar başlıklı 72. maddesinde, hem zorunlu askerlik uygulaması hem de alternatif kamu hizmeti uygulamasına olanak tanınmıştır. Bu konu tamamen yasama organının takdirine bırakılmıştır.
- 3) Türk hukukunda Anayasal düzeyde vicdani red hakkına ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.
- 4) Türk hukukunda zorunlu askerlik hizmetine alternatif bir kamu hizmeti öngörülmemiştir.
- 5) Zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmemek veya halkı askerlikten soğutmak yasalarla suç olarak düzenlenmiştir.
- 6) 1993 tarihli Bakanlar Kurulu Kararına göre Türk hukukunda çifte vatandaşlığa sahip kişilerin vicdani red hakkına sahiptir.
- 7) Türkiye'nin tarafı olduğu herhangi bir uluslar arası sözleşmede açıkça vicdani red hakkının düzenlenmediği ancak gerek Avrupa Konseyi gerekse Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin sözleşmenin 9.maddesinde koruma altına alınan düşünce, vicdan ve din özgürlüğü çerçevesinde zorunlu askerlik uygulamasına karşı vicdani red hakkının tanınması gerektiğine karar verdiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Altundiş, Mehmet, “Anayasanın 90.Maddesinin Son Fıkrasına Eklenen Hükümle Birlikte Anayasa ile Yargı Denetimi Dışında Tutulan İşlemlere Karşı Yargı Yolu Açılabilir mi?” Yasama Dergisi, Cilt 1, Yıl 2006, Sayı 2, s.75-91
- Başkent, Can, Vicdani Red Açıklamaları Almanacağı, 1989-2010, s.4vd. Bkz. http://www.amnesty.org.tr/pdf/bulten_vicdret.pdf), (Erişim Tarihi: 11.11.2008).
- Coşkun, Vahap: *Direnme Hakkı*, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, Ankara-2002, S.5
- Can, “*Vicdani Ret, Anayasal...*”. <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?Ar-sivTipID=1&ArsivAnaID=27466>
- Candan, Kadir/Bilgin Murat: Sivil İtaatsizlik, YASADER, Sayı:19, 2011, s.57-93
- Canku,r A.Serra, Demokratikleşme Sürecinde Vicdani Red: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Çınar, Özgür Heval, “*Uluslararası Hukuk Çerçevesinde AB’de ve Türkiye’de Vicdani Ret*”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 72, Eylül-Ekim 2007, Sayfa 94-109.
- Eren, Abdurrahman: Türk Hukukunda Vicdani Red, AÜSBFD, S.61-3, s.104 vd.
- Goy, N. Ivar (1990), “Regulating conscientious objection in Norway from the 1890s to 1922,” *Peace and Change*, 15/1
- Gürcan, Ertuğrul Cenk: Zorunlu Askerlik Hizmeti Karşısında Vicdani Ret: Bir İnsan Hakkı (mı)?, AÜSBF, 62-1, s.106
- Kardaş, Ümit, “*Modern Devlet, Ordu ve Vicdani Ret İtirazı*”, Birikim Dergisi, Vicdani Red, Anti-militarizm, sayı 207, Temmuz 2006
- Jacques, Louis/Bogaert, Van (2002), “The Limits of Conscientious Objection to Abortion in the Developing World,” *Developing World Bioethics* (ISSN 1471-8731, Vol. 2, Number 2): 131-143
- Köybaşı, Serkan: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’nin Bayatyan Ermenistan’a

- Karşı Kararı ve Kararın Türkiye'deki Vicdanî Ret Hakkına Etkisi, Kazancı Dergisi, 2011, Eylül-Ekim, S. 85-86
- Major, M. France (1992), "Conscientious Objection and International Law: A Human Right?," *Case Western Reserve Journal of International Law*, 24: 349-379
- Mızrak Dilan, Zorunlu Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2008
- Nal, Sabahattin, Arupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda Vicdani Ret, Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute, 2010
- Ökçesiz, Hayrettin: *Sivil İtaatsizlik Kavramı ve Olgusu*. İçinde: Hayrettin Ökçesiz (Çev.), Sivil itaatsizlik, İstanbul-1995
- Ökçesiz, Hayrettin, *Hukuk Devletinde Direnme Hakkı*, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi, Ankara-2004, S.10
- Scheinder, Friedhelm "Vicdani Ret Hakkında Avrupa Standartları ve Alternatif Hizmet", içinde *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, (Derleyenler: Özgür Heval Çınar / Coşkun Üsterci), İstanbul, 2008
- Sevinç, Murat, Türkiye'de ve Batı Demokrasilerinde, Vicdani Ret, Zorunlu Askerlik ve Kamu Hizmeti Seçeneği, AÜSBFD, S.61-1
- Yılmaz, Sibel: Demokratik Hukuk Devletinde Sivil İtaatsizlik Olgusu, http://www.umut.org.tr/UserFiles/SibelYilmaz_demokratik_hukuk_devletinde_sivil_itaatsizlik_olgusu.pdf (Erişim Tarihi: 12/12/2011).

İNTERNET SİTELERİ

http://www.habereditor.com/news_detail.php?id=81130

[http://www.ebco-beoc.eu/page/1uside/document/doc-3coe.htm# Recommendation% 20478](http://www.ebco-beoc.eu/page/1uside/document/doc-3coe.htm# Recommendation%20478). (Resolution 337 (1967) on the right of conscientious objection)

http://www.coe.int/T/E/Human_rights/objcone.pdf (Recommendation 1518 (2001) Exercise of The Right of Conscientious Objection To Military Service in Council of Europe Member States)

Quaker Council for European Affairs, “The Right To Conscientious Objection in Europe: A Review of The Current Situation”,
<http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/42b141794.pdf>